

341.011
к 89

1735

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

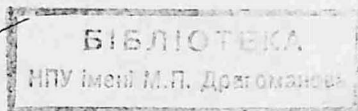
КУЗЬМЕНКО ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК – 37.035

СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ ВІДКРИТОЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
СИСТЕМИ

13.00.01 — теорія та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

Київ – 1998

100310285

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти України, м. Київ.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор
Капська Алла Йосипівна
Національний педагогічний університет імені
М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри соціальної педагогіки

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Міщик Людмила Іванівна
Запорізький державний університет,
декан соціально-гуманітарного
факультету

кандидат педагогічних наук, доцент
Мельникова Ірина Миколаївна
Інститут педагогіки і психології АПН
України, завідувач лабораторії

Провідна установа: Київський міжрегіональний інститут удосконалення вчителів,
імені Б. Гринченка, Міністерство освіти України, кафедра педагогіки, м. Київ

Захист відбудеться "10" вересня 1998 р. о 14³⁰ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному
університеті імені М.П. Драгоманова (252601,
м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова (252601, м. Київ,
вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано "7" серпня 1998 року

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради *О. Рудницька*, О.П Рудницька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Здобуття Україною державної незалежності супроводжувалося одночасною зміною суспільно-політичного і економічного устрою, реформуванням освіти і виховання та розв'язанням соціально-педагогічних завдань щодо соціалізації особистості громадян України. Одним із складних і багатограних завдань є створення умов для розвитку і становлення особистості в різних соціумах, життєдіяльності дитини чи молодой людини, які мають органічну єдність потреб та інтересів як суб'єктів виховання, так і суспільства. Все більш очевидним стає той факт, що не кількість позанавчальних виховних структур, а синтез змісту, форм і видів діяльності та особистісних потреб вихованців є найважливішим показником всебічної взаємодії суб'єктів виховуючого процесу. Ця життєва істина і спонукала до утворення нової за змістом, за структурою та функціями моделі позанавчального виховання.

Проблема виховання особистості та притаманних їй якостей досліджувалася у працях І.Д. Беха, В.М. Бехтерева, П.П. Блонського, І.П. Гришанова, І.Г. Єрмакова, О.В. Киричука, Н.С. Нечепоренко та ін. Багатьма вченими розроблялися окремі аспекти проблеми становлення особистості в нових умовах. Так, питання соціальної детермінованості виховання і соціалізації особистості залежно від соціально-економічних умов вивчали Б.А. Грушина, Р.Т. Турова, С.Л. Іконникова; питання соціально-економічного прогнозування, пов'язаного з життєдіяльністю людини розкривали В.С. Бестужев-Лада, Б.С. Гершунський, В.О. Караковський, В.О. Ядов; основи підготовленості сучасного молодого покоління до діяльності у різних соціумах досліджували І.Д. Зверева, М.Н. Іщенко, Б.Т. Лихачов, Л.І. Міщик; проблему соціального виховання в психологічному аспекті вивчали Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, О.В. Брушлинський, Л.С. Виготський; особливу увагу привернула проблема визначення місця людини в соціумі та аналіз основних його сфер, що знайшло відображення в роботах В.Г. Бочарової, Л.П. Буєвої, І.С. Кона, І.М. Семенова та ін.

У сучасній педагогічній науці проблема соціального захисту, соціального становлення і розвитку особистості розглядається у двох площинах: 1) надання психолого-педагогічної допомоги дітям і молоді у складний період становлення особистості; 2) створення соціально-педагогічних умов для розвитку дитини, молодой людини як соціальної особистості, здатної не лише до біологічного функціонування у мікросередовищі, а й до самоствердження, саморозвитку, самореалізації. Відповідальна багатопланова діяльність різних виховних інститутів при

вирішенні даних проблем висуває актуальні вимоги щодо організації цього складного і багатогранного процесу.

Разом з тим, вітчизняна наука, відводячи місце соціально-педагогічній діяльності у мікросередовищі дітей і молоді, має невирішеними цілу низку суперечливих питань в теорії і практиці педагогічної науки. Майже не знайшли свого висвітлення об'єктивні потреби щодо створення соціально-педагогічних умов допомоги дітям та молоді.

Таким чином, враховуючи соціальну значущість проблем становлення особистості дитини та впливу на цей процес сукупності різнопланових факторів, а також недостатню її дослідженість в психолого-педагогічній науці ми і визначили тему нашого дослідження: **«Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи».**

Тема дисертації входить до плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова по кафедрі соціальної педагогіки.

Об'єктом дослідження є соціальне виховання дітей та молоді в умовах позанавчальної життєдіяльності.

Предметом дослідження є механізм соціального становлення особистості в умовах відкритої педагогічної системи.

Метою нашого дослідження було виявлення та обґрунтування психолого-педагогічних факторів впливу на соціальне становлення особистості та оптимізація цього процесу в умовах діяльності соціальних служб для дітей та молоді.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні того, що функціонування відкритої соціально-педагогічної системи повинне мати безперервний, керований і комплексний характер, забезпечуючи цим умови для цілеспрямованого соціалізуючого процесу в різних соціумах.

Для досягнення мети дослідження і перевірки висунутої гіпотези необхідно було вирішити **такі завдання**:

1) узагальнити зарубіжний і вітчизняний досвід вивчення проблеми соціального становлення особистості та виробити власний підхід до виокремлення емпіричних показників ефективності функціонування соціальних і педагогічних структур;

2) розробити структурно-функціональну модель відкритої соціально-педагогічної системи як оптимальної організаційно-педагогічної умови для соціального становлення особистості;

3) визначити і теоретично обґрунтувати основні напрямки і зміст діяльності соціально-педагогічних структур у різному мікросередовищі;

4) розробити і апробувати програми, методичні рекомендації та методичні матеріали для соціальних педагогів, психологів, педагогів-

організаторів позанавчальної діяльності дітей та молоді, спрямовані на соціально-педагогічну підтримку і захист особистості.

Методологічною і теоретичною основою роботи стали положення про системний підхід у пізнанні педагогічних явищ соціалізуючого процесу та системи «соціум — особистість» (П.К. Анохін, О.М. Леонтьєв, К.К. Платонов, Р. Рамзей); положення про соціальну особистість як об'єкт життєдіяльності і саморозвитку в соціумі (Н.І. Анциферова, К.А. Абдулханова-Славська, З.І. Білоусова, О.І. Кульчицька, Є.М. Палюченков, І. Раншбург); принцип діалектичної єдності індивідуального і соціального (В.Т. Бочарова, С.Ф. Кротюк, В.А. Луков, Л.І. Міщик, Л.Ф. Філіпова та ін.); документи і матеріали державних установ: Декларація “Про загальні засади державної молодіжної політики”; Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”; Закон України “Про запобігання захворювання на СНІД та соціальний захист населення”, Національна програма “Діти України”; Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття); Комплексна програма розв'язання проблем інвалідності; Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки; довготривала програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства та дитинства; програма правової освіти населення України, Конвенція ООН про права дитини.

У процесі дослідження використовувався комплекс **теоретичних та експериментальних методів**: аналіз наукових та методичних джерел, спостереження, інтерв'ювання, анкетування, моделювання, констатуючий і формуючий експеримент.

Дослідження проводилося на базі Соціальної служби для молоді м. Києва, районних соціальних служб для молоді (Мінського, Ленінградського, Радянського, Залізничного, Подільського, Дарницького районів), Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (соціально-гуманітарний факультет). В дослідженні брало участь більше п'яти тисяч осіб: з них 1 312 дітей молодшого віку, 2 350 підлітків та 1 338 осіб молоді.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше виявлено теоретичні і практичні передумови створення соціально-педагогічної системи розвитку і захисту дітей та молоді; обґрунтовано і розроблено структурно-функціональну модель соціалізуючого інституту (складовими якої є: інформаційно-консультативний центр, молодіжна лінія “Телефон Довіри”, школа соціальних працівників, громадські організації самодопомоги, клуби соціального розвитку та адаптації підлітків та молоді, волонтерські служби, школа лідерів та ін.); визначено пріоритетні

напрямки і зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю (методичне та кадрове забезпечення молодіжної політики, надання інформаційної, психолого-педагогічної допомоги, соціальне становлення та розвиток дітей і молоді, попередження та подолання негативних явищ у молодіжному середовищі, соціально-педагогічна підтримка інвалідів і сиріт, соціально-психологічні та педагогічні дослідження).

Теоретичне значення: обґрунтовано сутність відкритої соціально-педагогічної системи; подальшого розвитку набули основні дефініції педагогічної науки (соціалізація, соціально-педагогічний захист, підтримка).

Практичне значення дослідження полягає у розробці структури, програм, змісту та умов соціалізації особистості дітей і молоді та у застосуванні їх у реальній практиці життєдіяльності вихованців м. Києва; виявленні умов успішної реалізації розроблених спеціальних програм (79), спрямованих на становлення соціальної особистості.

Особистий внесок автора полягає у створенні науково-методичних матеріалів на допомогу соціальним педагогам, психологам, педагогам-організаторам позанавчальної діяльності дітей та молоді та впровадженні технологій розвитку і становлення соціальної особистості, які опубліковані у вигляді спеціальних комплектів, в розробці і читанні курсу "Теорія та практика соціальної роботи" для студентів педвузу та учнів коледжу.

Вірогідність результатів дослідження забезпечувалася застосуванням взаємодоповнюючих методик, адекватних меті та предмету дослідження, кількісним аналізом та якісною інтерпретацією одержаних даних, порівняльним аналізом та репрезентативністю вибірок.

Апробація та впровадження результатів дисертаційного дослідження здійснювалися у ході дослідно-експериментальної роботи у соціально-педагогічній структурі (Соціальна служба для молоді м. Києва), у роботі зі студентами Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, міжрегіонального інституту підвищення кваліфікації імені Б. Гринченка. Основні положення та результати дослідження обговорювалися та отримали схвалення на міжнародних конференціях: «Молодь для Європи» (м. Бонн, 1996р.), «Роль дітей в реалізації місцевої молодіжної політики в країнах Європи» (м. Роттердам, 1997р.), «Ти та Європа. Ініціатива молоді щодо будівництва європейської єдності» (о. Корфу, 1997р.); на конференціях і семінарах в Україні: «Нові підходи у профілактиці кризових явищ у молодіжному середовищі» (м. Одеса, 1998р.), «Діти вулиці: проблеми і їх вирішення» (м. Київ, 1997р.); на міжнародному семінарі «Соціальний педагог: проблеми професійної підготовки» (м. Київ, 1996р.); результати дослідження використовувалися

при проведенні навчально-практичних семінарів з проблем: «Запобігання розповсюдження ВІЛ-інфекції серед підлітків та молоді» (м. Київ, 1996, 1997 роки), «Технологія консультативного спілкування» (м. Київ, 1997р.), «Телефон довіри» робота з клієнтами, схильними до суїциду»(м. Київ, 1997р.), «Методи вивчення особистості» (м. Київ, 1997р.), у статтях – 4 та інформаційно-методичних збірниках–13.

На захист виносяться:

1. Теоретично обгрунтована і практично перевірена структурно-функціональна модель відкритої соціально-педагогічної системи, спрямованої на соціальне становлення особистості, яка сприяє забезпеченню взаємодії впливу різних соціально-виховуючих інфраструктур.

2. Основні напрямки соціально-педагогічної допомоги та підтримки дітей і молоді у їх соціальному становленні: а) методичне та кадрове забезпечення виконання державної молодіжної політики; б) надання інформаційної, правової, психолого-педагогічної допомоги; в) соціальне становлення та розвиток дітей та молоді; г) попередження, подолання негативних явищ у молодіжному і дитячому середовищі; д) соціальна підтримка окремих категорій молоді, зокрема інвалідів і дітей-сиріт; е) соціально-психологічні та педагогічні дослідження, зміст і доцільність яких реалізуються в 79 спеціально розроблених програмах.

3. Організаційно-методичні умови діяльності соціальних служб, соціальних працівників, соціальних педагогів, громадських організацій, волонтерів, здатних забезпечувати успішне функціонування відкритої соціально-педагогічної системи та її адресну дієвість у різних соціумах життєдіяльності дітей та молоді: в умовах сім'ї, трудового або навчального колективу, клубу, громадської організації, вулиці.

Структуру дисертації утворюють: вступ, два розділи з висновками загальні висновки, список використаних наукових джерел – 199 одиниць, додатків – 5, таблиць – 9, рис. – 3, схем – 3, загальний об'єм – 184 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовується вибір теми, її актуальність і доцільність, визначаються об'єкт, предмет і мета дослідження, формуються гіпотеза, основні методологічні засади, методи і завдання дослідження, розкриваються його наукова новизна, теоретичне і практичне значення, формуються основні положення, що виносяться на захист, подаються відомості про апробацію та впровадження результатів.

У першому розділі — «Теоретичні та історичні передумови розвитку соціалізуючих факторів у системі становлення особистості» — представлено ретроспективний аналіз організаційно-педагогічного забезпечення процесу соціального виховання дітей та молоді; викладена сутність потреб щодо необхідності створення оптимальних умов для соціального становлення особистості; розкрито структуру і зміст соціальної та соціально-педагогічної діяльності різних інститутів у зарубіжних країнах з метою можливої трансформації окремих напрямів чи форм роботи у соціальному вихованні дітей та молоді України; розкрито функціональну роль сучасної моделі соціалізації особистості.

Розкриваються основні поняття і терміни, які використовуються в дисертації.

Соціальні фактори, соціальний прогрес ми розглядаємо як своєрідний механізм, за допомогою якого суспільство, держава вступають у взаємодію з суб'єктами виховання, водночас сприяючи реалізації їх інтересів, запитів, потреб.

У соціології, психології і в педагогіці розглядаються два аспекти соціалізації: як процес і як результат (Л.І. Анциферова, Р. Бернс, І.Д. Бех, К.В. Гавриловець, Р.Г. Гурова, Б.Ф. Ломов, В.В. Мартинов та ін.).

Наше дослідження спрямоване, перш за все, на визначення ролі соціально-виховуючих інститутів та механізмів соціалізації людини.

Соціально-педагогічний процес розглядається нами як прояв залежності структури і змісту навчання та виховання від соціальних умов, цілей і завдань формування людини як суб'єкта суспільних відносин. При цьому процес реалізується як результат і наслідок всіх соціальних впливів на людину: цілеспрямованих і стихійних, позитивних і негативних.

У поглибленні і вивченні теоретичних засад соціалізації важливу роль відіграли праці Л.П. Буєвої, І.С. Кона, В.Т. Куєвди, В.О. Сухомлинського, А.Д. Харчева, В.А. Ядова. Зокрема загострювалася увага на двох складових соціалізації: соціалізації свідомості і соціалізації діяльності, спроектованих у певних змодельованих соціальних умовах. А звідси ми вважаємо за доцільне розглядати дефініції формування і становлення. Якщо перша відображає суть спрямованості дії суб'єкта 1 на суб'єкт 2, становлення швидше відображає суть перебування суб'єкта 2 у певному соціумі, в якому він рухається вперед, розвиваючи власні якості, які поступово усталюються, привласнюються (незалежно, це позитивні чи негативні якості). І якраз у цій ситуації суб'єкту потрібна соціальна, психолого-педагогічна, соціально-педагогічна допомога і підтримка.

У педагогічній науці вже розпочато дослідження проблеми допомоги і підтримки як механізму соціально-педагогічного впливу на особистість.

Зокрема І.І. Мигович, Н.Ю. Максимова, В.М. Оржеховська, Л. Осьмак, В.Г. Слюсаренко, Н.Є. Щуркова та інші — розглядають суть цих понять, як створення умов адаптації особистості в різних соціумах, середовищі, сферах. Це потребує конкретизації умов життєдіяльності суб'єкта, його побуту, соціокультурних інтересів, ціннісних орієнтацій.

На основі аналізу низки праць, досліджень можна було підійти до такої думки: складний процес соціального становлення особистості має бути спроектований і реалізований у відповідній моделі життєдіяльності цієї особистості. На думку багатьох вчених (В.Г. Баженова, І.В. Бестужева-Лади, В.П. Бітінаса, Б.А. Бриліна, М.Ф. Головатого, М.З. Ільчикова, В.Г. Литвиновича та ін.), цей процес мають організовувати і реалізовувати як окремі фахівці (соціальні педагоги, психологи), так і окремі структури та інфраструктури (соціальна служба, позанавчальні виховні інститути, неформальні об'єднання з позитивною установкою, громадські організації тощо), які виконують багатогранні функції. При цьому в центрі уваги соціального педагога як фахівця є соціалізація особистості, її інтеграція в суспільство як альтернатива відособленості, «випадіння» із нормованих соціальних стосунків (В.Г. Бочарова, В.Т. Лісовський, Ф.С. Маков, З. Моркунас, Є.Б. Старовойтенко), а основні функції у структурі діяльності він виконує такі: діагностичну, прогностичну, посередницьку, корекційно-реабілітаційну, охоронно-захисну, попереджувально-практичну, евристичну.

Соціальний педагог є одним із фахівців, функції якого реалізуються у різних інфраструктурах, програмах, задіяних соціально-педагогічними службами на різному рівні. Щоб переконливо вмотивувати їх доцільність, місце і роль в Україні і, зокрема, в м. Києві, ми вважали за доцільне проаналізувати особливості структури, змісту і напрямів діяльності таких служб у країнах Європейського співтовариства. Це дозволило нам виявити, що 2 групи цих країн, а в них різні інфраструктури, мають свої особливості. У першій групі (США, Греція, Нідерланди та ін.) роль держави у соціалізації особистості дещо обмежена. В її обов'язки входить лише створення законодавчої бази, державних програм та їх фінансування. В цих державах соціальна робота з дітьми та молоддю визнається як вид політики, суть якої визначається соціокультурними чи соціоосвітніми цінностями, чи обома разом взятими, і тут більша перевага віддається добровільним організаціям та приватним структурам. У другій групі (Великобританія, Німеччина, Іспанія тощо) хоч і визначаються добровільні організації як партнери, але віддається перевага урядовим установам, завданням яких є стратегічне планування, координація соціальної молодіжної політики, розробка програм та підтримка ініціатив.

Не дивлячись на деякі відмінності, в обох групах країн ЄС явно простежується прагнення організаторів і кураторів реалізувати низку близьких для всіх напрямків і програм:

- залучення молодого покоління до виконання активної ролі у суспільстві, забезпечення його інформацією, підтримкою;
- формування почуття відповідальності, розвиток ініціатив і творчості у різних аспектах життя;
- залучення молоді і підлітків до вирішення важливих саме для них проблем;
- сприяння розвитку у молодого покоління розуміння ближньої людини, її цінностей та різних культурних традицій і досвіду;
- надання дітям і молоді, особливо тим, хто має певні порушення у здоров'ї, можливостей включатися у різні сфери життєдіяльності.

Є в державах ЄС і ряд проблем, які перегукуються з проблемами що стосуються підлітків і молоді України: зростання безробіття, зростання наркоманії, наркобізнесу, проституції, хворих на СНІД.

І саме вивчення досвіду, оптимальних форм роботи у цих державах, дозволило нам з іншого боку підійти до суті проблем соціально-педагогічної роботи, структурування виховних інститутів в Україні.

Проблема розробки змісту моделі соціалізації особистості в кінці 80-х і у 90-х роках нашого століття особливо загострилася і вимагала її нагального вирішення, оскільки постала потреба створення умов для виробничого, соціального і духовного життя дітей і молоді. Про це свідчить той факт, що серед підлітків і молоді різко посилилася тенденція негативізму, громадської відчуженості, сімейного конфліктування, навіть самогубства й майже стовідсоткової аполітизації.

Все це загалом підштовхнуло дітей і молодь до нерегламентованої діяльності, наркотиків, крадіжок, секс-бізнесу. В такій ситуації як практики, так і вчені активно вирішували проблему виявлення шляхів попередження асоціальних проявів.

Як результат, в Україні почали створюватися соціальні служби, а з 1993 року така служба функціонує вже і в м. Києві. Характеристика змісту діяльності соціальних служб міста і районів, як і вивчення теоретичних досліджень (І.Д. Зверева, В.Т. Кабуш, Е.М. Кравцова, К.Д. Лазос, В.М. Сидоров) дозволили нам визначити суть і особливість соціальної служби — це спеціальні державні установи, які надають соціально-педагогічну допомогу молоді. Проте, якщо на перших порах діяльність цих соціально-виховних інститутів була спрямована на молодь від 15 до 28 років, то в останні 3–4 роки, віковий ценз їхнього впливу значно розширився. Об'єктом уваги стали діти-сироти у різних навчально-

виховних закладах, діти-інваліди, «діти вулиці», обдаровані діти тощо. І частіше в практиці вже функціонує назва «Соціальна служба для дітей та молоді».

Соціальна служба розглядається як принципово новий механізм, що виходить за межі організаційно-педагогічних стандартів. Особливість її діяльності, як стверджують вчені, дозволяє «пов'язати» структуру взаємодії, дослідницьку роботу і реальний механізм реалізації в єдине ціле, у своєрідний комплекс науки і практики (В.Г. Бочарова, А.С. Волович, В.М. Гуков, С.В. Ненашев та ін.).

У процесі констатуючого експерименту була вивчена й узагальнена практика забезпечення соціально-педагогічної допомоги особистості у її становленні саме як соціального індивіда. Водночас була розроблена структура соціально-виховної служби, яка на різних рівнях сприяла соціалізації особистості.

Визначення об'єктивного місця кожної інфраструктури у цій моделі дозволило зосередитися на розробці структури їх діяльності. При цьому враховувалася неоднорідність складу молоді, підлітків і дітей районів міста Києва в цілому, і необхідно було закласти цю особливість у зміст діяльності.

Аналіз різних моделей функціонування соціально-виховних інститутів і їх напрямів діяльності показав, що в них відсутня соціально-орієнтована і проєктивно-прогностична спрямованість діяльності.

На основі аналізу праць І.В. Бестужева-Лади, А.М. Бойко, С.Т. Вершловського, Н.П. Бурої, Б.С. Гершунського, І.Г. Єрмакова, П.Р. Ігнатенка, А.Й. Капської, Л.Г. Коваль, Л.І. Міщик та ін. визначено основні напрямки функціонування соціальної служби для молоді у великому місті (більш 1 млн. мешканців).

На сьогоднішній день пріоритетні напрямки діяльності соціально-виховних інститутів визначаються головними тенденціями у становленні особистості у мезо-, макро- і мікросоціумі. За наслідками констатуючого експерименту узагальнено вузькі місця в роботі щодо забезпечення умов соціалізації особистості у відкритій соціально-педагогічній системі, зокрема такі, як недосконалість контактів і взаємодії суб'єктів цього процесу; нескоординованість дій всіх закладів педагогічного, психологічного, правового спрямування у роботі з дітьми та молоддю; нескоординованість у профілактичній та позитивно попереджувальній роботі; підвищенні кваліфікації і навчанні педагогічних кадрів для соціально-виховних структур. Досить помітна слабка взаємодія адміністративних, наукових і методичних структур.

В результаті було визначено і спроектовано 6 пріоритетних напрямків. Зміст кожного з них наповнювався за рахунок розроблених змістовно актуальних програм, які ставали механізмом реалізації цілей того чи іншого напрямку, що відображено у представленій моделі діяльності міської соціальної служби, якою безпосередньо керує дослідник (див. рис. 1).

З метою цільової реалізації запропонованих програм були визначені суб'єкти соціально-педагогічної роботи: працююча молодь; діти і молодь, які навчаються; підлітки і молодь, які не працюють і не навчаються; молоді сім'ї (в тому сім'ї групи ризику); діти і молодь, які мають відхилення у здоров'ї; хворі на наркоманію, алкоголізм, ВІЛ/СНІД; молодіжні та дитячі організації, об'єднання; обдаровані діти і молодь; сироти та діти, батьки яких позбавлені батьківських прав та ін.

Визначення суб'єктів соціально-педагогічної роботи при наявності загальної мети і окремих цілей дозволило спланувати етапи дослідницької роботи:

- розроблення концепції діяльності ССМ м. Києва;
- визначення основних напрямків діяльності;
- розробка структурно-функціональної моделі ССМ;
- визначення критеріїв для оцінки результативності соціально-педагогічної роботи.

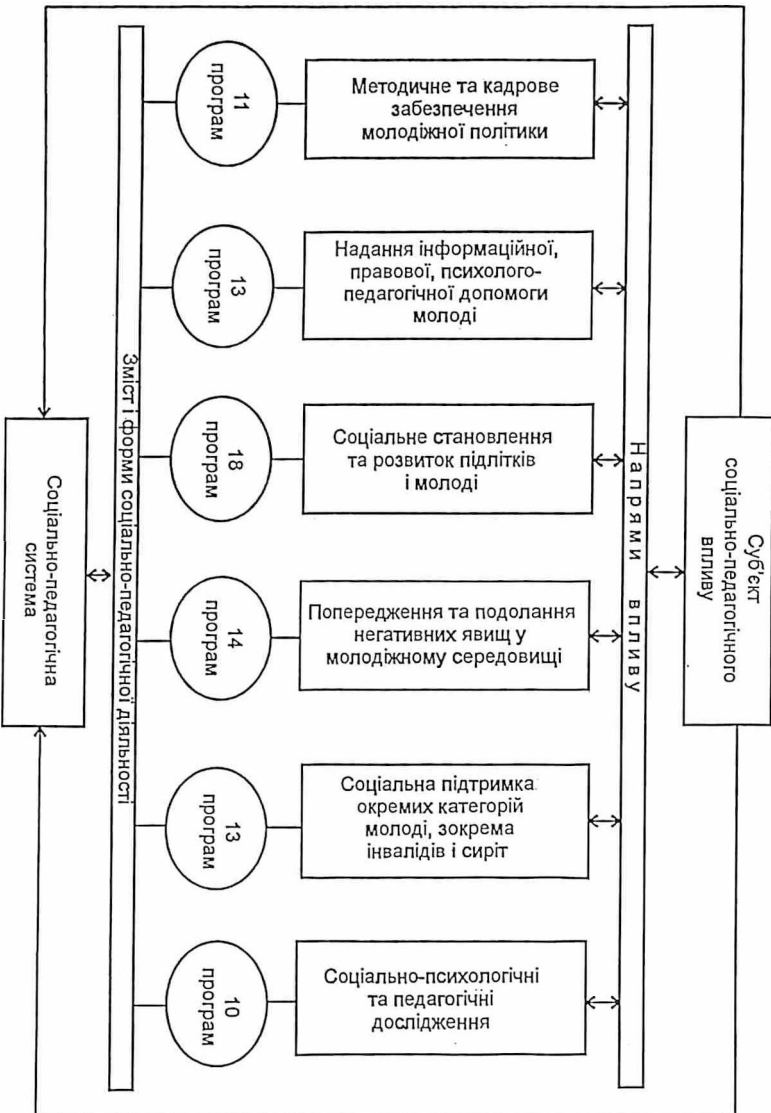
При цьому для характеристики критеріїв оцінювання ми вважали за доцільне вибрати п'ять основних показників:

- динаміка включення респондентів у різні види соціальної діяльності;
- оцінювання соціально-педагогічної ситуації у м. Києві;
- активність включення різних інфраструктур у соціально-виховну діяльність з метою поліпшення умов для соціального становлення особистості;
- якісний склад соціальних педагогів, які реалізують розроблені програми;
- ціннісне ставлення особистості до різних аспектів діяльності (до суспільно-громадського життя, до правових норм, до себе як цінності суспільства, до власного рівня розвитку, до негативних проявів у суспільстві тощо).

У другому розділі дисертації — *«Соціально-педагогічні умови ефективної діяльності виховних інфраструктур у системі соціального становлення особистості»* — розкрито і науково обгрунтовано систему організаційно-педагогічної діяльності ССМ та її підструктур щодо забезпечення активізації процесу становлення особистості. Обгрунтовуються оптимальні умови її функціонування: взаємодія різних виховних інститутів і суб'єктів; виявлення змісту і особливостей організації їх діяльності в загальній структурно-функціональній моделі

Рис. 1

Орієнтовна модель соціально-педагогічної діяльності

ССМ; виокремлення і аналіз форм роботи з дітьми та молоддю в різних соціумах.

Суть цих умов полягає в тому, що суб'єкти соціалізуючого процесу переходять від виявлення власних інтересів і потреб в життєдіяльності до вироблення в собі суб'єктивно ціннісних і соціально значущих мотивів, вчинків, поведінки, діяльності.

У вирішенні цих завдань ми спиралися на результати досліджень ряду вчених (В.Г. Бочарової, Б.С. Братуся, В.Т. Лісовського, А.В. Мудрика, А.В. Петровського) та наших досліджень, які дозволили стверджувати, що перетворення діяльності здійснюється в операційній сфері, сфері спілкування та потребово-мотиваційній сфері. Тому для суб'єкта необхідно запропонувати максимальний набір активної діяльності, де може бути реалізована в дії проблема — «Для чого я це роблю?».

Технологічність соціалізації перевірялася через інтегрований підхід у діяльності ССМ, суть якого полягає у створенні комплексів виховуючої діяльності для дітей та молоді, що потребувало вибору досить багатограних видів і форм роботи.

Скажімо, програма «Телефон довіри» базується на співпраці стаціонарних медичних закладів, кризових стаціонарів, групи волонтерів, підліткових закладів, притулків тощо. А ось для вирішення проблеми немедичного вживання наркотичних речовин, необхідно було об'єднати зусилля низки міністерств (охорони здоров'я, внутрішніх справ, сім'ї та молоді), наркологічних та психолого-реабілітаційних центрів.

Під час експериментальної роботи ми виявили помітний вплив на суб'єкта емоційної комфортності, яка має подвійний прояв: з одного боку, суб'єкт одержує задоволення від взаємодії з однолітками, займаючись улюбленою справою, відпочиваючи від стресових станів, буднів школи; а з другого — теж задоволення, але від наркотиків, непередбаченого «ризик», прилучення до «крутих» хлопців та дівчат. Нами було виявлено, що певні категорії респондентів вступають у сферу соціального спілкування, а потім і у сферу організаційно-мотиваційну, якщо мають справу з однолітками чи з людиною, близькою за віком. Це спонукало нас до створення «Волонтерської служби», яка зайнята наданням допомоги ВІЛ-інфікованим, профілактикою і попередженням СНІД, проведенням акцій милосердя, збором речей для сиріт та інвалідів.

Інтегрований підхід до організації діяльності дозволяє поставити індивіда у позицію самостійної ініціативної людини, яка свідомо включається у суспільно-значущу діяльність в різних соціумах.

Особливе місце у нашій моделі посідає інтеграція всіх виховних інститутів при організації культурно-розважальної сфери, яка є тим

соціальним полем, де можна розгорнути багатограну творчу, невимушену, але цілеспрямовану взаємодію з контингентом різного віку.

Проектуючи і організовуючи соціально-педагогічний процес, необхідно було передбачити умови його реалізації. Такою основною умовою стало створення відкритої соціально-педагогічної системи, суттю якої була «взаємодія», але не окремих факторів, а окремих інфраструктур, які всередині мають свою систему соціалізуючих впливів: цілепокладання (цілі, завдання і функції), зміст, технології (засоби, форми, методи) та форми управління. Вона має окремі підсистеми (в мікрорайоні, школі, неформальних об'єднаннях тощо), які забезпечують розвиток та формування окремих якостей особистості.

Діяльність ССМ у цій системі спрямована на сприяння розвитку і взаємодії різних інфраструктур; розробку галузевих програм та пошуків шляхів реалізації державних і національних програм; пошук і перевірка оптимальних форм, методів і засобів соціальної роботи з різним віковим контингентом; створення пакету науково-методичних програм, матеріалів з метою організації особистості; інформаційне забезпечення різних суб'єктів, соціумів, служб і відомств з проблем допомоги, підтримки, захисту. Соціалізуючий процес у даній системі охоплює всі сфери життєдіяльності суб'єкта: особистісну, сімейну, трудову, розважальну, неформальну.

Ефективне функціонування соціально-педагогічної системи можливе за умови наявності: а) співробітництва (взаємодія на основі двосторонніх угод); партнерства (взаємодія на основі багатосторонніх угод); системності (об'єднання зусиль всіх інститутів для вирішення визначеної проблеми).

Звідси можна стверджувати, що становлення особистості буде успішним лише тоді, коли будуть враховані основні зовнішні і внутрішні фактори та їх взаємозв'язки, які проявляються в середовищі, в діяльності, в конкретній ситуації. При цьому суть цих факторів полягає в тому, щоб «запустити механізм самоорганізації і самовиховання» (О.М. Дашкіна).

Проте наше дослідження та вивчення досвіду роботи дозволили виявити такий факт: результати діяльності соціально-педагогічних інфраструктур не завжди і не відразу проявляються. Іноді вони дають позитивні наслідки відразу (людину захистили, оперативно допомогли, підтримали, застерегли); іноді повноцінного результату не досягали (людині допомогли в цю хвилину, але суть її життєдіяльності не змінилася). Проте це не свідчить, що наша система не ефективна. Вже те, що суб'єкт одержав консультацію, знайшов психологічну підтримку в кризовому стані, поспілкувався з однодумцями, проаналізував свій вчинок, — це позитивний результат дії багатьох людей, виховних інститутів. Тому

наша відкрита соціально-педагогічна система виконувала ряд важливих функцій:

- діагностико-прогностичну (визначення реальних умов роботи з різними категоріями дітей і молоді);
- забезпечення соціальних гарантій розвитку суб'єкта (використання права навчатися, працювати, відпочивати, розважатися та користуватися досягненнями науки, культури, життєбезпеки);
- соціального захисту (гарантія допомоги і захисту у конфліктних ситуаціях, соціальній несправедливості, хворобі, голоду тощо);
- соціальної адаптації (допомогти безболісно входити в систему між-особових, групових, сімейних, суспільних відносин та у подоланні труднощів);
- забезпечення соціальних зв'язків (передбачає координацію, взаємодію і співробітництво соціально-виховних інститутів; пошук нових форм зв'язків людини і суспільства).

Визначення функцій відкритої соціально-педагогічної системи дозволило розробити, уточнювати і реалізовувати щорічні програми за основними напрямками діяльності ССМ м. Києва. Таких програм було 79. Про результативність цих програм свідчили різні показники: універсальність, оперативність, доступність, гнучкість, інтегративність, фахове забезпечення та частотність звертань. Ці показники підтверджують наші передбачення щодо оптимізації соціалізуючого процесу шляхом створення відкритої педагогічної системи, посилення її науково-методичного потенціалу, визначення пріоритетних напрямків діяльності ССМ і форм роботи, наповнення їх адекватним до цілей змістом.

Проведені дослідження дозволили зробити такі висновки:

1. Відкрита соціально-педагогічна система базується на об'єктивних і суб'єктивних потребах суспільства і особистості; на можливостях виховних інфраструктур та соціально-педагогічних служб, через діяльність яких реалізується комплекс змісту, форм і видів соціалізуючого процесу, в якому відбувається акцентуація на особистості, здатної чи готової до взаємодії, активної перетворюючої діяльності, емоційно-позитивних відносин у мікросоціумі.

2. Соціально-педагогічна відкрита система — це рухлива, змінювана і нестабільна (в даний період) структура, яка створює реальні можливості для організації процесу становлення особистості, передбачає інтеграцію підходів, шляхів, інтересів з урахуванням особливостей і потреб суб'єкта, реальних умов соціуму, реальних цілей і завдань, змісту конкретних програм на принципах співпраці, партнерства, взаємодії.

3. Внутрішня єдність всіх компонентів відкритої виховної системи створює умови для формування у дітей та молоді життєвої позиції, стилю життя, якості та способу життя. А особистість розглядається в ній як «мета і абсолютна цінність».

Сама система відкрита як для кожного суб'єкта, так і для будь-якого мікросоціуму: для офіційних громадських чи державних структур; для дітей і молоді з різними переконаннями, різної національності і віросповідання, різного віку, готових до ведення діалогу; для міжособового і міжгрупового спілкування.

4. Соціальна служба для дітей та молоді в соціально-педагогічній системі бере на себе функції: науково-педагогічну координацію, правово-захисну, соціальної адаптації, діагностико-прогностичну.

Особливість її діяльності проявляється в тому, що виховний процес переноситься із традиційної сфери у мікросередовище, де діє суб'єкт.

5. В модель педагогічної системи закладена ідея інтеграції різних виховуючих інфраструктур, здатних забезпечити: розвиток суб'єкта як особистості; посилення соціалізуючого спрямування діяльності будь-якої інфраструктури на окремого суб'єкта; адекватність змісту, форм, засобів у напрямках соціалізуючого впливу віковим та індивідуальним особливостям дітей і молоді, їх соціальному статусу; різнопланову реалізацію особистісного потенціалу.

6. Реальним механізмом оптимізації соціального становлення особистості є обґрунтовані 6 соціально-педагогічних напрямків: 1) методичне та кадрове забезпечення виконання державної молодіжної політики; 2) надання інформаційної, правової, психолого-педагогічної допомоги; 3) соціальне становлення та розвиток дітей та молоді; 4) попередження, подолання негативних явищ у молодіжному і дитячому середовищі; 5) соціальна підтримка окремих категорій молоді, зокрема інвалідів і дітей-сиріт; 6) соціально-психологічні та педагогічні дослідження, які реалізуються в 79 спеціально розроблених програмах.

7. Функціонування «відкритої» соціально-педагогічної системи, апробація її змісту, напрямів і способів діяльності дозволили виявити:

- зменшення кількості суб'єктів, які раніш відмовлялися від участі у соціально-особистісній діяльності (порів. 63% у 1995р. і 16,8% у 1997р.);
- посилення тенденції соціально-позитивних вчинків (у 1995р. – 12%, у 1997р. – 46,4%);
- помітним став прояв суб'єктів (активний і внутрішньо-стриманий) зробити щось для іншої людини (у 1995р. – 14,2%, у 1997р. – 44%).

8. Домінантним критерієм ефективності функціонування відкритої соціально-педагогічної системи, її напрямків, програм і форм роботи є

динаміка звернень дітей і молоді до ССМ м. Києва (у 1995 р. – 4 350 осіб, у 1997 р. – 32 458 осіб).

9. Проведене дослідження дозволило визначити деякі нові аспекти даної проблеми, які потребують подальшого їх вивчення: обґрунтування і перевірки достовірності критеріїв ефективності різних засобів впливу в різних напрямках діяльності; вмотивованість цілей і механізмів соціального впливу на суб'єкта низки державних і громадських структур; розробки банку методик соціально-педагогічної роботи у різних мікросоціумах; проблеми взаємодії різних наук при розв'язанні поставлених питань (філософії і педагогіки, соціології і педагогіки, соціальної педагогіки і психології тощо).

Основний зміст дисертації висвітлено у 4 статтях та 15 інформаційно-методичних матеріалах, окремі з них представлені нижче:

1. Кузьменко О.А. Вплив змісту і способів діяльності виховних інфраструктур на активізацію соціального становлення особистості // Соціалізація особистості. — К.: НПУ, 1998. — С. 36 - 43.
2. Кузьменко О.А. Соціально-педагогічна служба для молоді як відкрита виховна система // Наукові записки НПУ ім. М.П. Драгоманова. Випуск 2. — К.: Видавничий дім "DETIID", 1998. — С. 72 - 79.
3. Кузьменко О.А. Теоретичні та історичні передумови розвитку соціалізуючих факторів у системі становлення особистості // "Психологія". Зб. наукових праць. Вип. II — К.: ССМ, 1998, С. 58 — 66.
4. Кузьменко О.А. Інтегрований підхід до організації і змісту соціального виховання особистості // Наукові записки НПУ ім. М.П. Драгоманова. Випуск 3. — К.: Видавничий дім "DETIID", 1998. — С. 157 - 163.
5. Кузьменко О.А. Програмно-методичне та кадрове забезпечення соціальної роботи з молоддю // Час молоді. Інформаційно-методичний бюлетень / За редакцією О.А. Кузьменка — К.: ССМ, 1998, № 2. — С. 4 — 19.
6. Кузьменко О.А. Попередження та подолання негативних явищ у молодіжному середовищі // Час молоді. Інформаційно-методичний бюлетень / За редакцією О.А. Кузьменка — К.: ССМ, 1998, № 2. — С. 36 — 47.
7. Кузьменко О.А. Комплексна програма соціально-педагогічної підтримки окремих категорій молоді // Час молоді. Інформаційно-методичний бюлетень / За редакцією О.А. Кузьменка . — К.: ССМ, 1998, № 3. — С. 4 — 15.

Анотація.

Кузьменко О.А. Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 — теорія та історія педагогіки.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 1998 рік.

В роботі на основі теоретичного аналізу та експериментального дослідження проблеми соціального становлення особистості у відкритій соціально-педагогічній системі розроблено модель цього процесу, яка базується на принципах співпраці, партнерства і взаємодії, відкрита для кожного індивіда і будь-якої соціально-виховної інфраструктури і бере на себе функції: науково-педагогічну координацію, правово-захисну, соціально-адаптивну та діагностико-прогностичну. Теоретично обґрунтовано та експериментально апробовано 6 основних напрямків роботи шляхом впровадження 79 практичних програм, спрямованих на соціалізацію особистості в різному мікросередовищі.

Ключові слова: відкрита соціально-педагогічна система, модель соціально-педагогічного впливу, соціалізація, соціальне становлення, соціально-педагогічний вплив, потреби, особистість.

Аннотация.

Кузьменко А.А. Социальное становление личности в условиях открытой социально-педагогической системы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 — теория и история педагогики.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 1998 год.

В работе на основе теоретического анализа и экспериментального исследования проблемы социального становления личности в открытой социально-педагогической системе разработана модель этого процесса, базирующаяся на принципах сотрудничества, партнерства и взаимодействия, открыта для каждого индивида и любой социально-воспитательной инфраструктуры и берет на себя функции: научно-педагогической координации, правозащитную, социально-адаптивную и диагностико-прогностическую. Теоретически обосновано и экспериментально апробировано 6 основных направлений работы в 79

практических программах, направленных на социализацию личности в разной микросреде.

Ключевые слова: открытая социально-педагогическая система, модель социально-педагогического воздействия, социализация, социальное становление, социально-педагогическое воздействие, потребности, личность.

Annotation.

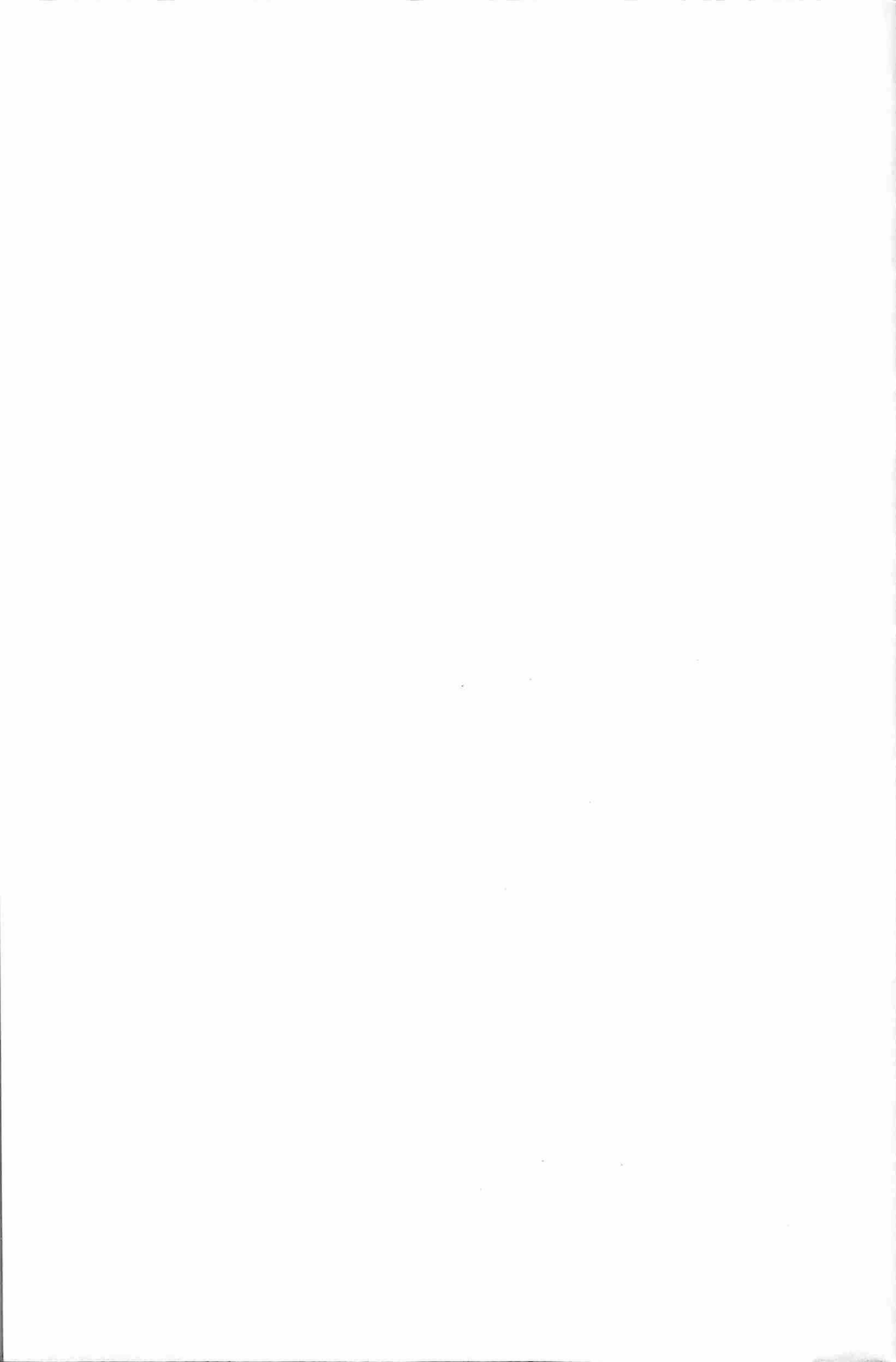
O. Kuzmenko. **Social formation of personality on the conditions of open social-pedagogical system.** – Original.

Pedagogical sciences candidate's dissertation on speciality 13.00.01 — theory and history of pedagogy. National Pedagogical M. Dragomanov University, Kyiv, 1998.

In the dissertation on the base of theoretical analyse and experimental learning on the problem of personality's social formation in the open social-pedagogical system it was worked out the model of collaboration, partnership and interaction is open for every individual and for any social-educational infrastructure and takes the following functions as: scientific-pedagogical co-ordination, legal protection, social-adaptation, diagnostics-prognosis.

Theoretically grounded and experimentally tested on six trends of activities in 79 practical programmes, directed to the socialisation of personality in various microenvironments.

Key - words: open social-pedagogical system, model of social-pedagogical influence, socialization, social formation, social-pedagogical influence, needs, personality.

Підписано до друку 31. 07. 98р. Формат 60х90/16,
Ум. друк. арк. 1,0 Обл.-вид. арк. 0,8
Наклад 100. Зам. 270.

Центр оперативної поліграфії
ТОВ "ЕТНА І"
Ярославів Вал 19, к. 12, тел. 224-59-22.

